

Analyttisesti Kantin Kritiikistä

■ SAMI PIHLSTRÖM

Olli Koistinen, *Kant ja Puhtaan järjen kritiikki*. Areopagus 2008.

Immanuel Kantin *Kritik der reinen Vernunft*, joka ilmestyi ensimmäisen kerran vuonna 1781 (toinen painos monin muutoksin vuonna 1787), lienee kaikkien alaa vähänkään tuntevien mielestä filosofian historian keskeisimpiä teoksia. Harrastipa millaista filosofiaa tahansa, on hallittava Kantin peruskäsitteet. Turun yliopiston teoreettisen filosofian professori Olli Koistinen tekeekin suomalaisille filosofian tutkijoille ja opiskelijoille palveluksen esitellessään Kantin ajattelun kiemuroita ytimekkäässä johdantoteoksessaan, joka suppeudestaan huolimatta ylittää myös omaperäisiin tulkinnallisiin linjauksiin. Koistinen on kiistatta maamme parhaita Kant-ekspertereitä. Hän on johtanut Kantin pääteoksen käännöstyöryhmää, *Puhtaan järjen kritiikin* onkin tarkoitus ilmestyä suomeksi lähiaikoina.

Koistisen lähestymistapaan on varmasti vaikuttanut se, että hän on tutkinut aiemmin runsaasti Kantia edeltäviä suuria metafysiikkoja, kuten Descartesia ja Spinozaa. Turun yliopiston filosofian laitos on pitkälti Koistisen ja hänen oppilaittensa myötä tullut tunnetuksi muun muassa korkeatasoisesta varhaisen uuden ajan filosofian tutkimuksesta. Niinpä Koistinen lukee Kantin *Kritiikkiäkin* osin näiden edeltäjien sekä Kantin omien esikriittisten kirjoitusten valossa. Varhaistekstien ohella hän viittaa Kantin metafysiikan luento-

hin. Tämä on hänen teoksensa rikkaus (mutta ehkä jossain määrin myös sen rajoitus). Kirjan suuria vahvuuksia ovat – painavan historiallisen asiantuntemuksen ohella – kirkas analyttisyys ja argumentatiivisuus. Tyylilleen tunnusomaisesti Koistinen purkaa Kantin monesti vaikeaselkoiset ajatuskulut kuulaisiksi argumenteiksi, joiden pätevyyttä voidaan arvioida.

Koistinen on uskoakseni oikeassa korostaessaan *Puhtaan järjen kritiikin* metafysiisyyttä: kyse ei ole ”vain” tieto-opin perusteiden uudelleenarvioimisesta ja perinteisen (esikantilaisen) metafysiikan kritiikistä vaan suuressa määrin metafysiikasta itsestään. Ennen siirtymistään Kantin *Kritiikin* päälukujen tarkasteluun Koistinen luo katsauksen *Kritiikkiin* nimenomaan metafysiikkana. Tätä seuraavaa esitys transsendentaalisesta estetiikasta ja siihen liittyen transsendentaalisesta idealismista, kolmannessa luvussa erinomainen eksplikaatio transsendentaalisesta analytiikasta (joka sisältää legendaarisen vaikean transsendentaalisen deduktion) sekä neljännessi varsin valikoiva transsendentaalisen dialektiikan eli rationaalisen psykologian, kosmologian ja teologian virheargumenttien käsittely. Tämä selkeä rakenne heijastaa tutkimuskohteena olevan teoksen rakennetta; vain näitä ”transsendentaalisen alkeisopin” teemoja seuraavan lyhyehkön ”transsendentaalisen metodiopin” Koistinen on jättänyt esityksestään kokonaan pois.

Jatkumotulkinta

Moni Kantin lukija saattaa hämmästyä kuullessaan Koistisen kertovan, että ”kukin ajatteleva subjek-

ti, sinä ja minä, on olio sinänsä” (s. 14). Eikö olioiden sinänsä pitänyt olla jotakin täysin tietokykymme tuolle puolen jäävää? Olemmeko me itse kantilaisia olioita sinänsä? Entä missä mielessä (muut) oliot sinänsä voivat ”vaikuttaa” meihin (vrt. s. 43), jos kausaliteetin kategoria rajautuu ilmiömaailmaan eikä tavoita olioita sinänsä? Näihin ja moniin muihin Kantin ymmärtämistä vaikeuttaviin ongelmiin Koistinen johdattelee luotettavan oppaan tavoin, joskin (kuten tuonnempana toteamme) kiistanalaisiin tulkitoihin päätyen. Olennaista on nähdä, että *Puhtaan järjen kritiikissä* on kyse metafysiikkasta.

Erytisesti Koistisen kuvio sivulla 21 on valaiseva. Puhtaan järjen kritiikki – siis ei teos vaan tämänniminen tutkimusala tai -toiminta – näyttäytyy siinä puhtaan metafysiikan eli transsendentaalisen filosofian osaksi, joka tutkii aprioristen käsitteiden ja periaatteiden alaa ja rajoja. Tämän lisäksi puhtaaseen metafysiikkaan kuuluu ontologia, joka käsittelee aprioristen käsitteiden ja periaatteiden lähdettä. *Puhtaan järjen kritiikissä* on tilaa molemmille, samoin kuin sovelletun metafysiikan, erityisesti sielua, maailmaa kokonaisuutena ja Jumalaa koskevien oppien, kriittiselle arviolle. Koistisen mukaan *Kritiikki* on jopa ”ennen kaikkea kirja metafysiikasta ja sen mahdollisuudesta” (23). Siinä missä monet merkittävät Kant-tutkijat, esimerkiksi Henry E. Allison paljon luetussa teoksessaan *Kant's Transcendental Idealism: An Interpretation and Defense* (1983, uudistettu painos 2004), ovat korostaneet Kantin teoksen ja etenkin hänen transsendentaalisen idea-

lisminsa merkitystä metafysiikan torjijana, Koistisen Kant on häpeämätön metafysiikko. Vaikka transsendentaalinen analytiikka (Kantin itsensäkin mukaan) astuu perinteisen ontologian tilalle, Koistinen muistuttaa, että analysoidessaan ymmärryksen ja arvostelman käsitteitä – ja päätyessään tätä kautta kuuluisaan ymmärryksen kategorioiden deduktioon – Kant analysoi ”objektin yleensä” käsitettä, ”ja juuri tämä on yksi metafysiikan tärkeimpiä kysymyksiä” (s. 56). Metafysiikka on itse asiassa mahdollista vain transsendentaalisen idealismin puitteissa (s. 96).

Koistisen tulkintaa voitaneen nimittää jatkumotulkinnaksi. ”Kantin filosofia istuu hyvin perinteiseen havainnon filosofiaan” omaksuessaan representationaalisen realismin, jonka mukaan emme havaitse ulkoisia olioita suoraan vaan representaatioiden (mielteidensä, *Vorstellungen*) välityksellä, kuitenkin niin, että representaatiomme ovat riippuvaisia ulkoisesta ”tosiolevasta”: ilmentymien perusta on olioissa sinänsä (s. 47). Kant siis osin seuraa ja osin (merkittävästikin) korjailee edeltäjiensä käsityksiä olemassaolosta, havainnosta ja tiedosta. Koistisen mukaan hän ei kuitenkaan suorita sellaista radikaalia vallankumousta, jota on usein Kantin yhteydessä korostettu, ja jota esimerkiksi Allison painottaa pitäessään Kantin ”transsendentaalista käännettä” ratkaisevana siirtymänä pois ”teosentrisestä” tavasta tarkastella tietoa kohti ”antroposentristä” tapaa.

Kantin voidaan Koistisen mukaan jopa ”nähdä lähestyvän Descartesin filosofian perusajatusta” opissa transsendentaalisen apperception alkuperäisestä ykseydestä,

jonka mukaan ”Minä ajattelen” on voitava liittää kaikkiin representaatioihini (s. 75). Näillä kohdin olisin taipuvainen muistuttamaan Kantin radikaalista antikartesiolaaisuudesta: siinä missä minuus on Descartesille lopulta substanssi, olio maailmassa, se on Kantille näkökulma maailmaan, ei aineeton sielullinen objekti vaan jotakin sellaista, mikä kautta maailma objekteineen voi olla kokemuksellisesti annettu. Vaikka Kantin kartesiolaista ja muita esikriittisiä juuria olisi turha kiistää, lukija voi – ainakin ennen kuin etenee neljännen luvun paralogismitarkasteluihin asti – jopa saada sellaisen harhakäsityksen, että Kant olisi sitoutunut Descartesin dualismin kaltaisiin metafysiisiin oppeihin.

En myöskään ole varma, kuinka hyödyllistä Kantin ymmärtämisen kannalta on Descartesin objektiivisen ja formaalisen todellisuuden välisen käsitteellisen erottelun tekeminen. Koistisen mukaan Kant katsoo (Descartesin terminin), että ”avaruus ja aika ovat kyllä havaittujen olioiden objektiivisia piirteitä, mutta niiltä silti puuttuu formaalinen todellisuus” (s. 40–41). Tässä ”objektiivinen” viittaa ajatuksen objektiivisena olemiseen, ”formaalinen” aktuaaliseen, mielen ulkoiseen olemiseen (vrt. myös sanasto, s. 141–142). Kantiin vasta tutustuva lukija saattaa olla ymmällään, kun todetaan, että ilmentymän muoto, jonka havaittaja (subjekti) tuottaa, on erotettava sen materiasta, jota vastaa jokin formaalisti reaalinen (s. 41). Muodon sijasta formaalista (formaalisti todellista) onkin materia; muodolla taas ei ole formaalia vaan objektiivinen todellisuus.

Terminologisissa ratkaisuissaan Koistinen pysyttelee pitkälti perin-

teessä. Väistämättä ongelmallisen *Anschauungin* hän kääntää englanninnosten tapaan ”intuitioksi” (esim. s. 27) eikä siis seuraa Vesa Oittisen *Prolegomena*-suomenoksen (1997) ilmaisua ”havainnointi”. Joskus Koistinen onnistuu osuvilla sananvalinnoilla ilmaistamaan Kantin tarkoituksia ehkä paremmin kuin Kant itse: havaintoon (*Wahrnehmung*), toisin kuin intuition (*Anschauung*), liittyy ”nuuskinta”(!), koska havainto vie aikaa intuition yhtäkisytyteen verrattuna (s. 27); sisäisellä aistilla taas ”etsimme sitä, mitä on mielessämme” (s. 49). Punnitut käsitteelliset ja kielelliset ratkaisut osoittavat, että kirjoittaja on lukenut Kantia pitkään ja perusteellisesti. Kantin *Erscheinungit* puolestaan ovat Koistiselle ”ilmentymiä”, eivät ”ilmiöitä” (esim. s. 28). Lienevätkö kovasti odotetun *Kritiikin* suomennoksen käännösratkaisut samoja? Koistinen selostaa useimmat käyttämänsä peruskäsitteet onnistuneesti, mutta paikoin taustoituksia voisi tarjoilla enemmän: esimerkiksi metafyyssinen realismi (s. 44) jää selittämättä.

Idealismi, vapaus ja oliot sinänsä

Yksi Koistisen omista tutkimustuloksista, jota hän ehdottaa ratkaisuksi transsendentaalisen deduktion sekavuuksiin, on se, että ”B-deduktion [vuoden 1787 toiseen painokseen sisältyvän transsendentaalisen deduktion version] toisen vaiheen tarkoituksena on osoittaa, että kaikki havainto on kyllä välttämättä kategorioiden mukaista, mutta ei kategorioiden määräämää” (s. 85). Deduktiota käsittelevä jakso ja sitä seuraava Kantin skematismien esittely lienevätkin teoksen omaperäisintä antia. Myös neljän-

nen luvun erittelyt paralogismeista, antinomioista ja puhtaan järjen ideaalista ovat selektiivisyydestään huolimatta ansiokkaita.

Tulkintakysymysten yksityiskohdista, tekstuaalisesta evidenssistä puhumattakaan, on tässä mahdotonta käydä kiistelemään. Toisinaan Koistisen tapa muotoilla transsendentaalisen idealismin perusajatuksia on kuitenkin mielestäni ongelmallinen – ja osoittaa hänen sidonnaisuutensa sellaisiin perinteisiin (”esikriittisen”) metafysiikan lähtökohtiin, joista Kantin itsensä voidaan väittää (ainakin varauksellisesti) luopuneen. En esimerkiksi sanoisi, että transsendentaalisen idealismin ”perusajatu[ksen]” mukaan ”fysikaalisuus on pohjimmitaan kausaalisesti tehotonta ilmentymää subjektin aistimellisuudessa” (s. 106). Koistisen kritiikki ajattelun aivotapahtumiksi palauttamaan pyrkivää reduktiivista fysikalismia vastaan on toki osuvaa, mutta miksi fysikaalisuus olisi ”kausalisesti tehotonta”, jos kausaalisuus nimenomaan Kantin mukaan kategorisoi ilmentymien maailmaa, luontoa? Kausaalisuus – luonnon kausaalisuudeksi ymmärrettyinä – soveltuu vain tuohon (fysikaaliseen) maailmaan; ajattelun maailman (intelligiibelin maailman) tarkasteleminen edellyttää toisenlaisia – erityisesti moraalisia – käsitteitä.

Koistinen näyttää otaksuvan, että Kantille ”todellinen” maailma on loppujen lopuksi olioiden sinänsä maailma, jossa ajattelevat subjektit jonkinlaisina kartesiolaaisina egoina majailevat (vaikka paralogistisia virhepäätelmiä sielun substantiaalisuudesta onkin varottava). Katsoisin pikemminkin, muiden muassa edellä mainitun Henry Al-

lisonin tulkintoja (tosin vain osittain) seurailleen, ettei Kantin mukaan ole ”toista”, tuonpuoleista olioiden sinänsä maailmaa vaan vain yksi maailma, johon on valittavissa erilaisia tarkastelunäkökulmia. Koistinen varoo ottamasta vahvaa kantaa Allisonin puolustamaan ”yhden maailman tulkintaan” olioiden sinänsä ja ilmentymien transsendentaalisesta erosta, mutta hän näyttää implisiittisesti asettuvan ”kahden maailman tulkinnan” kannalle, jossa ”todellinen” kausaalinen tehokkuuskin piileskelee olioiden sinänsä maailmassa ilmentymien tuolla puolen.

Entä väittääkö Kant todellakin kolmannen antinomian teesin ja antiteesin olevan molempien tosia (s. 127)? Eikö hän yritä osoittaa, ettei teoreettisen järjen näkökulmasta voida ratkaista, onko vapauden kausaaliteetti todellista, ja että asia on siksi *Puhtaan järjen kritiikissä* jätettävä problemaattiseksi – kunnes asia selvitetään *Käytännöllisen järjen kritiikissä* (1788) tuomalla moraalien näkökulma mukaan ja osoittamalla vapaus käytännöllisen järjen postulaatiksi? Pari sivua myöhemmin Koistinen toteaaikin varovaisemmin, että ”transsendentaalisessa idealismissa kolmannen antinomian teesi ja antiteesiä voidaan molempia pitää tosina” (s. 129; korostus minun).

Olemmeko siis vapaina subjekteina olioita sinänsä? Kun minä yhdistelee arvostelmien loogisten muotojen avulla aistimellisuuden tarjoamaa materiaalia ja alistaa sitä käsitteille, tämä on transsendentaalisen subjektin aktiivista toimintaa. Tällainen subjekti, moninaisuutta yhdistävä minä, intelligenssi, on Koistisen mukaan Kantille olio sinänsä (s. 129). Vapais-

sa teoissa toimijoina ovat oliot sinänsä, jotka saattavat alkuun uusia kausaaliketjuja – toki ”yhteistyössä ulkoisten olioiden sinänsä kanssa” (s. 133). Ilmentymät ovat kausaalisesti tehottomia, riippuvaisia olioista sinänsä, jotka ovat ”ensimmäisiä syitä” (s. 135). Tässä Kant vääntyy jo niin raskaaksi metafysiikoksi, että tunnen putoavani kydistä. Kantin ajatuksia on mahdollista tulkita monin tavoin, mutta lukisin hänen apperception ykseyttä (”Minä ajattelen”) ja paralogistisia sekaannuksia käsitteleviä tarkastelujaan yrityksinä luopua ajattelemasta minää oliona – sen enempää fenomenaalisenä kuin noumenaalisenakaan. Minä, filosofisesti (transsendentaalisesti) tarkasteltuna, on pikemminkin ”maailman raja” kuin mikään olio maailmassa, kuten Ludwig Wittgenstein asian *Tractatus*-teoksessaan (1921) ilmaisi.

Aivan neljännen luvun lopussa Koistinen muotoilee kantansa ”perspektivistiseen” yhden maailman tulkintaan paremmin sopivalla tavalla (s. 135): ”Luonnon objektina tarkasteltuna ihmisen tekosten tulokset ovat aikaisempien tapahtumien determinoimia. Silloin kun ajattelemme ihmistä olio[n]a sinänsä hänen tekonsa ovat vapaita ja hän on niiden ensimmäinen syy.” Tätä on mahdollista lukea niin, että ilmentymän (luonnon objektin) ja olion sinänsä välinen ero ei ole ”eri maailmojen” tai erilaisten objektien (objektiluokkien) välinen vaan tarkastelutapojen tai näkökulmien ero, joskaan Koistinen ei liene tarkoittanut sanojaan näin luettaviksi. Joka tapauksessa hän muistuttaa lyhyessä ”Lopuksi”-jaksossaan osuvasti siitä, että *Puhtaan järjen kritiikki*, erityisesti kolmas antino-

mia, on keskeinen lähtökohta myös Kantin moraalifilosofiaan. Kantin etiikasta kiinnostunut ei voi välttää vapautta käsitteleviä transsendentaalisen dialektiikan pohdintoja eikä siten myöskään ensimmäisen *Kritiikin* ydinoppia, transsendentaalista idealismia – eikä näin ollen, jos Koistinen on oikeassa, metafysiikkaa.

Samalla on kuitenkin muistettava, ettei Kantin projektin metafysiisyyden tunnustaminen edellytä Koistisen tulkintaa, jossa oliot sinänsä nousevat keskeiseen rooliin edellä esitetyllä tavalla. Transsendentaalinen idealismi voi tarjota lähtökohdan ”inhimillisen maailman” – inhimillisiin käsitteihin ja intuition muodoin jäsenyvän maailman – peruspiirteiden (kategorioiden) tarkasteluun ja tässä mielessä olla metafysiikkaa, vaikka ilmentymien ”taakse” ei postuloitaisikaan niistä erillisiä olioita sinänsä. Oma kantani kysymykseen *Puhtaan järjen kritiikin* asemasta suhteessa metafysiikkaan etsiytyisi siis jonnekin Koistisen vahvasti metafysiisisen tulkinnan ja Allisonin korostetun antimetafyysisen tulkinnan välimaastoon. Transsendentaalinen idealismi ei ole pelkkää metafysiikan kritiikkiä, kuten Allison näyttää ajattelevan, mutta Kantia ei myöskään tarvitse nähdä olennaisesti Descartesia ja muita varhaisen uuden ajan metafysiikkoja seuraavana ajattelijana.

Lukuohjeeksi

Parhaiten Koistisen asiantuntevasti kirjoitettu kirja palvelee sellaista Kantiin syventyvää lukijaa, jolla on jo perustiedot aiheesta. Ihanteellista olisikin lukea rinnakkain Koistista ja Kantia itseään. Harmillisesti teokseen on jäänyt jok-

seenkin runsaasti paino- ja kieli-
virheitä, jotka joskus jopa sotkevat
muuten kirkasta argumentaation
kulkua. Yksi oikolukukierros lisää
olisi ollut tarpeen. Kenties turkulai-
sella pienkustantamolla ei ole ollut
riittäviä resursseja kielenhuollon
järjestämiseen. Paikoin myös lii-
oitellun arkikieliset ilmaisut häm-
mentävät: ”Kantin systeemistä pää-
sisi ilmat pihalle, mikäli käsitteelli-
set [Jumalan] olemassaolon todis-
tukset olisivat mahdollisia” (s. 102).

Kirjallisuusluettelossaan Kois-
tinen on erittäin valikoiva. Kom-
mentaattoreista listalle ovat pääs-
seet vain Allison sekä Dieter Hen-
rich ja Beatrice Longuenesse. Olisi
luontevaa mainita muutama muu-
kin, esimerkiksi angloamerikka-
laisen Kant-tutkimuksen uuteen
nouluun 1900-luvun jälkipuolis-
kolla ratkaisevasti vaikuttanut P. F.
Strawson sekä tuoreemmista tul-
kitsijoista vaikkapa Paul Guyer ja
Suomessakin Kantista luennoinut
Kenneth R. Westphal. Ankkuroi-
tumalla hiukan eksplisiittisemmin
tulkintakirjallisuuteen Koistinen
olisi tuonut myös omat uutuutensa
paremmin esiin. Toisaalta on ym-
märrettävää, että hän on halunnut
välttyä eksymästä keskenään kiis-
televien lukutapojen loputtomaan
moninaisuuteen. Kantistahan on
kirjoitettu ei vain hyllymetreittäin
vaan kirjastoittain – ja Koistisen
kontribuutio keskusteluun ansait-
see kyllä tulla tarkoin luetuksi.

**Kirjoittaja on Jyväskylän yliopiston
käytännöllisen filosofian professori ja
Helsingin yliopiston teoreettisen filo-
sofian dosentti.**